

College van Rijksadviseurs

De techniek van het verbinden

agenda 2012-2016 - werkprogramma 2013

Den Haag, december 2012

College van Rijksadviseurs

De techniek van het verbinden agenda 2012-2016 - werkprogramma 2013

Coverfoto: Ecoduct Woeste Hoeve is een wildwissel over de A50 ten westen van Loenen. Veel natuurgebieden zijn versnipperd doordat kanalen, spoorwegen en autowegen er dwars doorheen zijn aangelegd. Dat betekent dat veel dieren vastzitten in een onnatuurlijk klein leefgebied. Het Meerjarenprogramma Ontsnippering (MJPO) herstelt de verbindingen tussen de natuurgebieden bijvoorbeeld door de aanleg van ecoducten en wildtunnels.

Den Haag, december 2012

Inhoud

- 05 **Inleiding en leeswijzer**
- 07 **Profiel** | De techniek van het verbinden
- 09 **Typen werkzaamheden** | Verbinding als kenmerk
- 11 **Achtergrond** | Langetermijntrends en actuele condities
 - Langetermijntrends
 - Actuele condities
- 17 **Agenda** | Tien thema's 2012-2016
 - 1 Her-pakken
 - 2 Gedifferentieerde steden, gedifferentieerde mobiliteit
 - 3 Een betere Delta
 - 4 Concentratie, stabilisatie en krimp
 - 5 Main, brain & green
 - 6 Nieuwe cultuurlandschappen
 - 7 Energietransitie en ruimte
 - 8 Gezondheid, zorg en ruimte
 - 9 Nieuw opdrachtgeverschap
 - 10 Kwaliteit in beroepsuitoefening en opleidingen
- 23 **Werkprogramma** | Activiteiten 2013

Inleiding en leeswijzer

Hierbij presenteren wij de agenda 'De techniek van het verbinden' voor de periode 2012-2016 en het hiervan afgeleide werkprogramma voor 2013. De **agenda**, onderverdeeld in tien thema's, zal de leidraad vormen bij het advieswerk van het College. De uitwerking in het concrete **werkprogramma** zal jaarlijks worden ververst, hierdoor is er ruimte om het werkprogramma te actualiseren op basis van nieuwe thema's en onderwerpen.

Wij zijn als leden van het College ervan doordrongen dat wij aantreden in een periode van grote veranderingen en onzekerheden in de ruimtelijke vakgebieden, terwijl er tegelijkertijd enkele evidente langetermijntrends zijn die de ruimtelijke opgaven bepalen. Deze trends en condities zien wij als de **achtergrond** van ons werk in de komende jaren.

In het **profiel** van het CRA beschrijven we de specifieke inbreng die van ons verwacht mag worden de komende werkperiode.

Dit werkprogramma is tevens een uitnodiging aan alle betrokkenen om samen met ons te werken aan de projecten, de thema's en ruimtelijke ontwerpogaven die hierin beschreven staan.

We vernemen graag uw reactie.

Met vriendelijke groet,
het College van Rijksadviseurs

ir. Frits van Dongen
Rijksbouwmeester

prof.ir. Eric Luiten
Rijksadviseur
Landschap en Water

ir. Rients Dijkstra
Rijksadviseur
Infrastructuur en Stad

Profiel | De techniek van het verbinden

Het College van Rijksadviseurs heeft als taak om vanuit een onafhankelijke positie te adviseren over ruimtelijke ontwerpvoorstellen en over het relevante rijksbeleid.¹ De taak van het College is onlangs omschreven in de *Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp* van het kabinet.²

Het College bestaat uit de Rijksbouwmeester, de Rijksadviseur Landschap en Water en de Rijksadviseur Infrastructuur en Stad. Het College heeft geen formele bevoegdheden; het kan alleen invloed doen gelden op basis van deskundigheid, vakkennis en inhoudelijke autoriteit.

Het College is niet de enige instantie die over ruimtelijke planvorming, inrichting en beheer adviseert.³ Wat het College van andere adviesorganen binnen de rijksoverheid onderscheidt is de *ontwerpende invalshoek*. We houden onze focus op *ruimtelijke kwaliteit* in brede zin, en nemen een *bijzondere positie* in ten opzichte van ontwerp tussen beleid en praktijk.

Karakteristiek aan het ruimtelijk ontwerp (in architectuur, stedenbouw, landschapsarchitectuur) is het vermogen om uiteenlopende wensen en beperkingen tot één samenhangend ruimtelijk geheel te smeden. Een goed ontwerp is integraal, het legt verbindingen: tussen verschillende belangen, tussen het wenselijke en het haalbare, tussen programma en locatie, tussen nut en schoonheid, tussen het algemeen geldende en het lokale en specifieke, tussen vele disciplines. De ruimtelijk ontwerper is erop gespitst om raakpunten en overlappingsen te herkennen, en ruimtelijke oplossingen te bedenken die meer zijn dan de som der delen. Een goed ontwerp komt tot stand door op basis van de eigen deskundigheid te communiceren, samen te werken, sectorale schotten te doorbreken, en ieders specifieke expertise te respecteren en te benutten.

< Willem Witsenplein Den Haag: In opdracht van de Rijksbouwmeester wordt ontwerpend onderzoek gedaan naar de mogelijkheden om dit gebouw met woon/zorg functie te herbestemmen. De varianten worden tevens doorberekend.

Deze verbindende, ontwerpende invalshoek neemt in ons werk globaal drie vormen aan: wij adviseren over ontwerp oplossingen bij concrete projecten; wij zien het ontwerpen als een onderzoeksmethode om nieuwe en/of complexe ruimtelijke vraagstukken te verkennen en te analyseren; en wij adviseren over de condities van het ontwerp vak, en dus over zaken als ontwerponderwijs, beroepsuitoefening en opdrachtgeverschap.

Als verbindend begrip bij onze advisering hanteren wij *ruimtelijke kwaliteit*. Wij zien ruimtelijke kwaliteit als een breed, integraal en actief begrip. Kwaliteit is in onze visie geen luxe, maar de essentie van ruimtelijke plannen; niet de slagroom op de taart, maar de gist in het brood. Het streven naar ruimtelijke kwaliteit behoort daarom ook (en juist) in tijden van schaarste vanzelfsprekend te zijn. Het College wil bijdragen aan projecten en programma's van de rijksoverheid die voorbeeldige illustraties van kwaliteitsbesef zijn.

Het College heeft binnen de rijksoverheid een onafhankelijke, inhoudsgedreven positie op het ontmoetingspunt van meerdere ontwerpdisciplines, en op het scharnierpunt van beleidsvorming en uitvoering. Wij zullen als één College optreden, ook in de ondertekening van onze adviezen. Uiteraard behoudt ieder Collegelid een werkrelatie met het eigen departement (BZK, EZ en IenM).

¹ Het kabinet heeft de taak van het College als volgt omschreven in de Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp: 'Het College van Rijksadviseurs (CRA) heeft tot taak om – gevraagd of ongevraagd – onafhankelijk en integraal te adviseren over (nationale) ruimtelijke inrichtings-vraagstukken, gebiedsgericht en/of thematisch vanuit de ontwerpende disciplines architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur. De advisering richt zich op alle fasen van het beleids-, plan- en uitvoeringsproces. Het CRA heeft daarnaast als taak het aansturen en stimuleren van onderzoek en ontwerp, de borging van kwaliteit en het verbeteren van de rol van de rijksoverheid als opdrachtgever. Het CRA vervult tevens een stimulerende en signalerende functie in de kennisoverdracht vanuit het rijk naar de andere overheden, beroepspraktijk, onderwijs en stakeholders (en vice versa).' (Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp, 2012, p. 45).

² Relevant rijksbeleid is onder meer vastgesteld in: Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR); Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT); Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp; Visie Erfgoed en Ruimte (VER); Topsectorenbeleid.

³ Deskundigheid op het vlak van ruimtelijke ordening, inrichting en beheer bevindt zich ook bij rijksadviesorganen zoals het PBL en de RLI, en onderzoeksinstituten als TNO, Deltares en Alterra.

Typen werkzaamheden | Verbinding als kenmerk

Het College van Rijksadviseurs adviseert, zoals de naam zegt, primair de rijksoverheid.⁴ Het kan zich richten tot het kabinet, de departementen, de rijksdiensten en de rijksagentschappen. Het College kan voor hen een *sparring partner* zijn door op strategische momenten bij de beleidsontwikkeling te adviseren, zonder de feitelijke beleidsvorming over te nemen.

Het College adviseert bij concrete projecten. Dat kan in omvang uiteenlopen van een expertmeeting tot een langdurige betrokkenheid bij het planproces via een kwaliteitsteam.⁵ Recente voorbeelden zijn de Zuidas-Amsterdam en de Ring Utrecht.

Het College agendeert zelf nieuwe thema's of (onderzoeks)projecten die, naar onze inschatting, van belang zijn voor de toekomstige ontwikkelingen in ons werkveld. Nieuwe onderzoeksthema's treft u aan in deze Werkagenda. Hierbij wordt aansluiting gezocht bij de beleidsprocessen van de diverse departementen. Daarnaast zal het CRA uitvoering geven aan verschillende onderwerpen die genoemd staan in de 'Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp 2013 -2016, werken aan ontwerpkracht'.

Het College kende in de afgelopen jaren enkele vaste activiteiten zoals lidmaatschappen van kwaliteitsteams, commissies en jury's. Wij willen deze betrokkenheid voortzetten, en zullen in de komende tijd bepalen in welke vorm dat het beste kan gebeuren. Zo blijft de verbondenheid van het College met een aantal kwaliteitsteams van belang, maar het is denkbaar dat wij in sommige gevallen een deskundige vragen om namens ons zitting te nemen. Deze praktijk is al gangbaar bij enkele Nieuwe Sleutelprojecten en het programma Ruimte voor de Rivier.

Een aantal werkzaamheden van de Rijksbouwmeester is vanaf 2012 onder de reikwijdte van het College gebracht, onder meer zijn betrokkenheid bij de Gouden Piramide, de scholenbouw en het architectuuronderwijs. De Rijksbouwmeester heeft het lidmaatschap van het Herbestemmingsteam (H-team) overgenomen van de Rijksadviseur Cultureel Erfgoed.⁶

Het College hecht aan periodiek gemeenschappelijk overleg met de relevante beleidsdirecties van de departementen van OCW, IenM, BZK en EZ (minimaal twee keer per jaar), en zal met beleidsdiensten en uitvoerende diensten waaronder DLG, RCE, RWS, RGD, RVOB een overleg initiëren.⁷ Dit overleg draagt bij aan de actualiteit, relevantie en samenhang binnen het werkprogramma. Het geeft het College ook de mogelijkheid inzicht te krijgen in de effecten van de advisering.

De afzonderlijke leden van het College onderhouden separaat contact met de relevante directies en diensten.

Het College van Rijksadviseurs wordt ondersteund vanuit de drie departementen IenM, BZK en EZ. Het College en zijn secretariële ondersteuning zijn gehuisvest binnen het Atelier Rijksbouwmeester.

⁴ Adviesaanvragen van andere overheden kunnen in behandeling worden genomen als sprake is van een landelijke voorbeeldfunctie of nationale betekenis.

⁵ De lengte van de lijst van deze projecten zegt dan ook weinig over de arbeidsintensiteit.

⁶ Voor genoemde projecten maakt hij gebruik van de diensten van het Atelier Rijksbouwmeester. Buiten het College blijven de werkzaamheden die de Rijksbouwmeester verricht voor de Rijksgebouwendienst.

⁷ Respectievelijk: Dienst Landelijk Gebied, Rijksdienst Cultureel Erfgoed, Rijkswaterstaat, Rijksgebouwendienst, Rijksvastgoed- en ontwikkelingsbedrijf.

Achtergrond | Langetermijntrends en actuele condities

Aan het begin van de periode 2012-2016 wil het College stilstaan bij de externe factoren die een grote invloed hebben op het werkterrein van architectuur, stedenbouw, infrastructuur, landschapsarchitectuur, water, ruimtelijke ordening en erfgoed. Wij onderscheiden hier factoren op lange en korte termijn.

Het College bepaalt de koers van zijn agenda en programma op basis van een aantal cruciale langetermijntrends. Het gaat om krachtige bewegingen met een tijdshorizon van decennia. Deze kardinale opgaven vergen visievorming met een lange adem, waarmee we nu ook al rekening moeten houden in onze concrete programma's en projecten.

De actuele conditie wordt gekarakteriseerd door een periode van grote veranderingen in het ruimtelijk werkveld. De crisis heeft onomkeerbare gevolgen en een nieuwe koers krijgt al doende vorm. Het CRA beschouwt daarom de komende periode als een periode voor herbezinning, reflectie, onderzoek en experiment, die zij evenwel combineert met directe toepassing in adviezen voor concrete projecten.

Langetermijntrends

Economische verschuivingen

Wereldwijd verschuiven de economische verhoudingen. Nederland kan ook in de toekomst een rol van betekenis spelen. Het kabinet onderscheidt enkele 'topsectoren' als de vaste waarden van onze economie (onder meer land- en tuinbouw, logistiek, onderwijs, ontwerp en design, waterbeheer). Door de aanwijzing van mainports, brainports en greenports hebben de topsectoren een ruimtelijke weerslag gekregen.

Het zwaartepunt van de Nederlandse economie ligt op de zakelijke dienstensector en de kennissector. Daarom is het belangrijk dat Nederland een aantrekkelijke vestigingsplaats voor internationale bedrijven blijft. Hiervoor is niet alleen een uitstekende multimodale bereikbaarheid belangrijk, ook ruimtelijke kwaliteit speelt een cruciale rol. Wie *premium* bedrijvigheid en hoogopgeleid personeel wil aantrekken, moet zich inspinnen voor een hoogwaardige en aantrekkelijke leefomgeving.

Duurzame ontwikkeling

Duurzame ontwikkeling wordt wereldwijd alleen maar dringender voor de conditie van de aarde (*planet*), van onszelf en volgende generaties (*people*) en van een blijvend vitaal ondernemerschap (*profit*). Het is zaak duurzaamheid te operationaliseren tot innovatiekracht.

Duurzame ruimtelijke ontwikkeling betekent dat we zorgvuldig omgaan met wat we hebben: minder snel slopen, meer aandacht voor beheer, onderhoud, renovatie, transformatie en hergebruik van gebouwen, gebieden, infrastructuur, water en natuur. Dat vergt ook een andere oriëntatie in de regelgeving, financiering en exploitatie.

Er is een energietransitie nodig naar minder en slimmer energieverbruik, met bronnen dicht bij huis (*smart grids*, wind, zon, biomassa). Ook de mobiliteit kan slimmer, met bijvoorbeeld intensiever fietsgebruik in stedelijk gebied en (stads) landbouw voor de regionale markt.

Duurzame ontwikkeling wordt sterk geholpen door ruimtelijke opgaven integraal op te lossen. Leg alleen nog infrastructuur, woningen, voorzieningen en bedrijven aan in onderlinge samenhang. Maak gebruik van de kennis en de investeringen uit het verleden, om op de schouders daarvan aan de toekomst te werken.

Bevolkingsontwikkeling

Twee grote trends kunnen we in de bevolkingsontwikkeling onderscheiden: een geografische verschuiving met concentratie en krimp als verschijningsvormen, en de vergrijzing.

De Nederlandse bevolking concentreert zich sterker in stedelijke gebieden, met name in het westen, terwijl vooral aan de randen van het land de bevolking krimpt. Het is een krachtige, bijna autonome verschuiving die moeilijk te stuiten is. En dus is het de vraag hoe ze positief kan worden benaderd. De verstedelijkingstrend brengt nieuwe opgaven voor infrastructuur, binnenstedelijk bouwen, multimodale knooppunten, groen in de stad en open ruimten met zich mee. Krimp biedt kansen voor extensievere vormen van grondgebruik. Belangwekkend is de positie van de gebieden tussen groei en krimp, waar steden en dorpen zich moeten instellen op een stabiele situatie zonder grote demografische dynamiek.

De bevolking vergrijst. Ouderen zijn gezonder en zelfstandiger dan voorheen, ze hebben veel vrije tijd en zijn mobiel. Velen van hen zullen hoge eisen stellen aan de kwaliteit van leefomgeving en zorg. Jongere generaties worden relatief schaars; hun nieuwvestiging kan onderwerp worden van concurrentie tussen gemeenten.

Blijvend leefbaar laagland

Nederlanders beseffen al eeuwen dat we een beperkte en ook nog eens kwetsbare ruimte tot onze beschikking hebben. We hebben veel ervaring en kennis opgebouwd om een sterk verstedelijkt laagland zorgvuldig en inventief te beheren, te benutten en te bewaren, voor onszelf en voor volgende generaties.

Deze ruimtelijke knowhow wordt waardevoller en urgenter omdat de verstedelijking en de intensivering van het grondgebruik voortgaat, tegen de achtergrond van klimaatverandering. Dit vraagt om een integrale aanpak, waarin waterveiligheid samengaat met andere maatschappelijke en economische belangen en ambities.

Onze hoogwaardige ruimtelijke inrichting is het resultaat van een integrale aanpak en een belangrijke troef voor duurzame economische vitaliteit. Deze Nederlandse traditie is zelf een 'topsector': onze ontwerp- en ingenieursexpertise (op het gebied van waterveiligheid en ruimtelijke kwaliteit, tuinbouw in stedelijke context) wordt ook elders ter wereld toegepast, en is een potentieel exportproduct van hoge waarde. Als we onze vaardigheid op dit gebied kunnen blijven ontwikkelen, kan Nederland proeftuin of *showcase* voor de wereld blijven.

Actuele condities

Invloed van de crisis

De condities voor het ruimtelijk werkterrein worden op dit moment sterk gekleurd door de financiële en economische crisis die vanaf 2008 voortduurt. We kennen de symptomen, zoals kantorenleegstand, een vastgelopen woningmarkt en afgeblazen ontwikkelingsprojecten. Vele betrokkenen, van overheden via marktpartijen tot en met individuele woningeigenaren, zullen vroeg of laat hun bezit moeten afwaarderen; voor overheden kan dit moment zich al spoedig voordoen. Stagnatie is een belangrijk kenmerk van de huidige conditie, als optelsom van talloze individuele beslissingen om een pas op de plaats te maken. Duidelijk is dat de crisis onomkeerbare gevolgen heeft. Globaal herkent het CRA twee tendensen.

Naar een nieuwe bouwcultuur: van expansie naar transformatie

Wij zien een verschuiving in de ruimtelijke ontwikkelingsopgave van grootschalige expansie naar beheer, onderhoud, renovatie en herbestemming. Oftewel: van

‘sloop en nieuwbouw’ naar ‘behoud en transformatie’. Dit geldt overigens vooral voor private opgaven en minder voor de infrastructuur en de waterveiligheid; daar zal het rijk nog lange tijd grootschalig investeren.

De verschuiving naar behoud en transformatie behelst behalve een technische opgave ook een culturele heroriëntatie. Het vereist een trendbreuk in de mentaliteit, de deskundigheid en de werkwijzen van alle betrokkenen. Er zijn nieuwe ruimtelijke concepten en nieuwe werkwijzen nodig, evenals wijzigingen in de regelgeving, de financiering, de bestemmingscategorieën, en de omgang met monumenten. De oude scheidslijnen tussen onderhoud, renovatie en nieuwbouw gaan wringen. De actualiteit van historische kennis neemt toe; wie het bestaande wil transformeren voor de toekomst, profiteert van de kennis die reeds in het bestaande ontwerp is geïnvesteerd.

Naar een ander handelingsprimaat: van grootschalig naar divers

In plaats van een handvol dominante planologische en ruimtelijke recepten⁸ komt een grotere variëteit aan benaderingen.

Het handelingsprimaat in de ruimtelijke planvorming ligt niet vanzelfsprekend meer op één niveau. Er wordt per project een nieuwe balans gezocht tussen overheid, markt en burger, tussen overheden onderling, tussen grootschalig en lokaal, tussen project en proces. Ook ontstaan nieuwe platforms om kennis, inzichten en ervaringen uit te wisselen.

In de snel groeiende stedelijke gebieden blijven grote opgaven bestaan, maar zij worden vaker uitgevoerd aan de hand van globale visies of raamplannen die ruimte scheppen voor een verscheidenheid van (faseerbare) projecten op kleine en middenschaal, waaronder burgerinitiatieven.⁹

In de landelijke gebieden wordt de ontwikkeling niet langer gestuurd door een uniform inrichtingprogramma van het rijk, maar door een dynamische mix van marktkrachten en EU-regels. Multinationals in de land- en tuinbouw maken zich op voor schaalvergroting. Individuele boeren kunnen hierin meegaan, of kiezen voor schaalverkleining, intensivering, nichemarkten of een gemengd bedrijf met zorg, natuur en/of recreatie.

Differentiatie zien we ook bij mobiliteit en infrastructuur. De grote infrastructuur van havens, luchthavens en het snelwegennet blijft cruciaal. Maar gezien de toenemende complexiteit van de stedelijke ontwikkeling is er ook meer

aandacht nodig voor zaken als het onderliggende wegennet, het combineren van vervoerssystemen, en de fietsmobiliteit die internationaal als een unieke troef van Nederland wordt gezien.

De taak van de overheid verandert. Van het rijk wordt gevraagd dat het een hoogwaardig ruimtelijk en wettelijk raamwerk garandeert met bijpassende ambities waarin de verscheidenheid aan initiatieven tot haar recht kan komen. Het rijk heeft een faciliterende taak (regelgeving), een vangnetfunctie voor wie niet in staat is het heft in eigen handen te nemen, en een voorbeeldfunctie: de rijksoverheid kan in woord en daad uitdragen dat ruimtelijk opdrachtgeverschap een publieke zaak is, en dat goed opdrachtgeverschap gelijkstaat aan besef van kwaliteit.

Invloed op het ontwerpvak

Al deze ontwikkelingen zullen vergaande invloed hebben op het ontwerpvak. Van de ontwerpwereld wordt verwacht dat zij gedifferentieerder wordt, flexibel in het schaalbereik, en in staat om met zeer uiteenlopende opdrachtgevers te werken.

De nieuwe opgaven vereisen een nieuwe ontwerp houding, waarin het meer dan ooit van belang is om samen te werken, coalities te sluiten, kennisdomeinen te verbinden, duurzaamheid als vanzelfsprekend mee te nemen, integraal te werken, en steeds opnieuw te onderzoeken wat ‘ruimtelijke kwaliteit’ onder veranderende omstandigheden inhoudt. Ontwerpers kunnen meer dan voorheen zelf projecten initiëren. Ook zullen ze vaker in een directere relatie met de eindgebruikers staan.

Het College ziet de huidige tijd dan ook als een experimentele periode.

Het is noodzakelijk om de consequenties van de nieuwe condities voor het ontwerpvak als geheel, en voor de opleidingen, nader te onderzoeken. Hiertoe zullen contacten worden onderhouden met verschillende instituten zoals de architectuuropleidingen, het H-team, de Spoorbouwmeester, provinciale bouwmeesters en de Vlaams Bouwmeester en met projecten zoals onder andere de IABR en ‘Making projects’, de Eo Wijers-prijsvraag en de Triënnale Apeldoorn.

⁸ Zoals in het recente verleden VINEX, EHS, ABC-beleid, Bufferzones, Nationale Landschappen.

⁹ Voorbeelden hiervan zijn onder andere in Almere te vinden, met enerzijds grootschalige raamwerken als de Structuurvisie voor de hele stad en de flexibele Ontwikkelstrategie voor het gebied Oosterwold, en anderzijds veel ruimte voor nieuwe vormen van kleinschalig, particulier en collectief opdrachtgeverschap.

juni 2012

oktober 2012

De Munnikenhank is de eerste van de zes te graven nevengeulen langs de IJssel voor het project Ruimte voor de Rivier Deventer. De IJssel krijgt steeds meer water te verwerken en door de extra ruimte kunnen tijdelijke extra hoeveelheden water veilig worden afgevoerd. Tegelijkertijd wordt er gewerkt aan natuurontwikkeling en het creëren van extra recreatiemogelijkheden in het riviereengebied. Het project is in volle gang.

mei 2012

mei 2012

juni 2012

juli 2012

oktober 2012

oktober 2012

Agenda | Tien thema's 2012-2016

De agenda van het College is opgebouwd rond tien inhoudelijke thema's. In deze tien thema's ontmoeten samenleving, beleid en ruimtelijk ontwerp elkaar. Ze hebben met elkaar gemeen dat ze in zekere zin onontkoombaar zijn: iedereen die betrokken is bij de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland zal zich er vroeg of laat mee bezig moeten houden. Ze kennen een onderling verschil in rijpheid: sommige thema's zijn al ver uitgekristalliseerd, terwijl andere zich nog in een prille fase bevinden.

De thema's zijn vanaf eind 2012 richtinggevend voor ons werk en – naar wij hopen – voor de adviesaanvragen. Wij zullen de thema's *uitdiepen aan de hand van concrete casussen, referenties en ontwerponderzoek*. Veel van de thema's zijn al herkenbaar in de lopende adviestrajecten; dat maakt het mogelijk om de gedachtevorming over de thema's vanaf het begin te voeden met ervaringen en inzichten vanuit de projecten. Per thema geven wij aan welke activiteiten wij in 2013 (of later) willen starten. Tegelijkertijd bieden wij de agenda als een aanmoediging en uitnodiging voor debat.

1 Her-pakken

Beheer, behoud en transformatie van het bestaande (oftewel herontwerp, herbesteding, herontwikkeling) zullen in de komende decennia een belangrijke opgave vormen. Transformatie is in onze visie geen tweede keus maar een volwaardig en aantrekkelijk alternatief voor volledige nieuwbouw. Het maakt het mogelijk om de ruimtelijke kwaliteit van gebouwen, gebieden, landschappen of infrastructuur stapsgewijs te verbeteren. Wij willen een nieuwe bouwcultuur stimuleren: een andere manier van denken en doen, regelen en financieren, andere vormen van vaardigheid en deskundigheid, een andere attitude. Het is zaak een breed scala aan voorbeelden van her-oplossingen te ontwikkelen, van nauwgezette restauratie tot en met vrije transformatie. Aandacht voor renovatie en herbesteding is extra nodig in sectoren die nu nog een sterke 'sloop en nieuwbouw'-cultuur hebben, zoals gezondheidszorg en onderwijs.

De overheid kan op dit thema een voorbeeldfunctie vervullen.

Het College werkt voor dit thema onder andere samen met het H-team en volgt de uitwerking van de Visie Erfgoed en Ruimte. Wij benadrukken de voorbeeldrol die het rijk als vastgoedbezitter kan spelen; interessante cases zijn de binnenkort te herbesteden en/of af te stoten rijkskantoorgebouwen en terreinen maar ook de betere benutting en duurzame inpassing van het bestaande rijkswegen- en spoornetwerk.

2 Gedifferentieerde steden, gedifferentieerde mobiliteit

Mobiliteit en verstedelijking zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Nog te vaak worden ze los van elkaar ontwikkeld, maar dat werkt hoe langer hoe meer contraproductief. Er is een bredere blik op hun wisselwerking noodzakelijk, die rekening houdt met de kwaliteit en gezondheid van de stad en de noodzaak van snelle en robuuste verbindingen. Er is aandacht nodig voor de verknoping van infrastructuur; aandacht voor spoor- en snelwegen in relatie tot vliegvelden, het onderliggende wegennet, het openbaar vervoer, de fiets en de voetganger. Maar ook voor de binnenstedelijke (her)ontwikkeling op plekken waar de multimodale bereikbaarheid al aanwezig is, zodat er niet hoeft te worden geïnvesteerd in kostbare nieuwe infrastructuur.

Het College start onderzoek naar duurzame stedelijke ontwikkeling oa. in combinatie met het deltaprogramma en water, en onderzoek naar een nog betere benutting van de fiets als drager van stedelijke mobiliteit. Het eerdere onderzoek naar multimodale knooppunten krijgt een vervolg. Voorts zal het CRA een rol vervullen ten aanzien van een aantal specifieke MIRT-projecten. Deze inbreng kan verschillende rollen aannemen, afhankelijk van de fase waarin het MIRT project zich bevindt.

3 Een betere Delta

Nederland neemt voorzorgsmaatregelen om onze welvarende, sterk verstedelijkte maar fundamenteel kwetsbare Delta toekomstbestendig te maken, en dus ook te beschermen tegen de mogelijke gevolgen van klimaatverandering. Dat gebeurt reeds in het programma Ruimte voor de Rivier, terwijl in 2014 de eerste beslissingen in het kader van het Deltaprogramma worden verwacht. Uitgangspunt is een integrale strategie die de nationale doelstellingen van waterveiligheid en zoetwatervoorziening per regio combineert met economie, infrastructuur, natuur en recreatie. De topsector Water verbindt zich hier met ruimtelijke innovaties. Door deze uitgesproken integrale aanpak kan de Nederlandse delta-aanpak een voorbeeld zijn voor vergelijkbare gebieden elders ter wereld, en daarmee een uniek en waardevol exportproduct.

Het College zal in zijn adviezen over het waterbeheer, inclusief het Deltaprogramma, het belang benadrukken van een integrale aanpak en van ruimtelijke kwaliteit op ieder niveau. Ook de exportwaarde hiervan krijgt aandacht, evenals de relatie tussen waterbeheer en natuurontwikkeling.

4 Concentratie, stabilisatie en krimp

Het stedelijke gebied blijft als een magneet nieuwkomers trekken, terwijl de periferie van het land leegloopt. Groei en krimp zijn twee zijden van dezelfde medaille; samen leiden

ze ertoe dat de contrasten toenemen in ons relatief egalitaire land. Ook de ruimtelijke opgaven zullen hierdoor sterker uiteenlopen. Deze ontwikkeling vraagt om reflectie op de kwaliteit van verdichting en verdunning, in bebouwing, grondgebruik, groen in de stad en infrastructuur. In de stad blijft aandacht nodig voor binnenstedelijk bouwen en slimme, intensieve mobiliteit; in krimpgebieden gaat het om het vormgeven van een nieuwe evenwichtssituatie. Bijzondere aandacht verdienen de tussengebieden die niet zullen groeien of krimpen maar zich stabiliseren. In alle drie de situaties speelt duurzaamheid een cruciale rol. Hoe houden we onze steden vitaal in een periode van terugvallende groei?

Het College sluit aan bij bestaande programma's (Programma Bevolkingsdaling, Actieagenda Stad) en concentreert zich op ruimtelijke aspecten van dit thema. Wij starten onderzoek naar beide uitersten (verdichting als uitdaging, krimp als kans) om hun kwalitatieve dimensie te doorgronden. Een derde onderzoek richt zich op de stabilisatiegebieden.

5 Main, brain & green

Het rijk heeft in zijn Topsectorenbeleid, waarin de creatieve industrie een belangrijke schakel is, mainports, brainports en greenports aangewezen als de troeven voor de versterking van de internationale concurrentiepositie van ons land. Ze zijn primair vanuit een economische logica geselecteerd, waarbij de ruimtelijke dimensie nu aan de orde komt. Zorgvuldige inpassing en infrastructurele verweving zijn geen afterthought maar een cruciale factor voor een aantrekkelijk vestigingsmilieu. De vraag is hoe de economische motoren ook ruimtelijk waardevol en inspirerend kunnen zijn.

Het College wil onderzoeken hoe de rijksinzet in deze economische topgebieden duurzaam effect kan hebben, met bijzondere aandacht voor de ruimtelijke integratie van sectorbeleid. Een bijzonder onderzoek richt zich op tuinbouwclusters.

6 Nieuwe cultuurlandschappen

Het landelijke gebied verandert en diversifieert. Naast grootschalige landbouw voor de wereldmarkt bloeien bedrijven op kleine of middenschaal, gericht op (kwaliteits)niches of op een combinatie met zorg, recreatie en/of educatie. Het contrast neemt ook toe tussen 'stedelijke' vormen van kennis- en kapitaalintensieve tuinbouw, en extensieve landbouw in perifere gebieden. Stijgende transportkosten maken het rendabel om meer voedsel dicht bij huis te produceren. Burgers nemen verregaande verantwoordelijkheid voor het behoud van het cultuurlandschap. Ooit werd een transformatie 'van productielandschap naar consumptielandschap' verwacht, maar inmiddels is duidelijk dat beide in hetzelfde landschap plaatsvinden.

Het College zal onderzoeken hoe het zich verbredende en vernieuwende landelijke gebied zich verhoudt tot de traditionele roodgroendichotomie van de ruimtelijke ordening. Ook onderzoeken we hoe het herziene Europese landbouwbeleid (GLB) de kwalitatieve ontwikkeling van het regionale landschap (biodiversiteit, erfgoedbeheer, openlucht- en verblijfsrecreatie, waterbeheer) kan ondersteunen en wat het rijk daaraan kan bijdragen.

7 Energietransitie en ruimte

Energietransitie is onvermijdelijk doordat fossiele brandstoffen schaarser en duurder worden en andere energiebronnen sterker nodig zijn. Door tijdig te beginnen kunnen we operationele en zelfs profijtelijke oplossingen vinden; dat laten de landen om ons heen zien. De energietransitie moet op ieder schaalniveau plaatsvinden, van het gebouw (duurzaam materiaalgebruik, energiebesparing door ontwerp en gebruik), via buurt, wijk en stad (decentrale energieproductie, wijkonderneming, smart grid), tot en met het regionale en landelijke schaalniveau van grootschalige energiewinning. Het lijkt onvermijdelijk dat energiewinning minder discreet plaatsvindt dan nu: in de plaats van verre oliebronnen komen nu windturbines die ons dagelijks aan onze grootschalige energiebehoefte herinneren.

Het College richt zich vooral op de ruimtelijke aspecten van de energietransitie. We zullen ons concentreren op de kansen voor differentiatie van energieproductie en -distributie, en op de tracering en plaatsing van nieuwe energienetwerken in de stad en in het landschap.

8 Gezondheid, zorg en ruimte

Een goede ruimtelijke inrichting – van woning via straat en buurt tot en met dorp, stad en regio – draagt bij aan gezond leven. Het is van belang te onderzoeken hoe omgang met de ruimte een stimulans biedt aan gezondheid, vitaliteit, eigen initiatief en zelfstandigheid. Een speciale rol speelt mobiliteit in de gezonde leefomgeving. Kan uitstoot worden teruggebracht en beweging worden gestimuleerd door een betere inpassing van diverse vormen van infrastructuur, met speciale aandacht voor de fiets?

Het College wil de concepten van de Gezonde Stad (IenM) en de Gezonde Wijk (BZK) verder helpen ontwikkelen. Dat vergt ruimtelijke conceptvorming gericht op de integratie van milieu- en omgevingsfactoren op de schaal van het project. Ook willen wij onderzoeken hoe veranderende zorgconcepten kunnen plaatsvinden zonder per se nieuwbouw te vereisen, danwel duurzame nieuwbouw. Het CRA zal een bijdrage leveren aan het programma bouwen voor onderwijs en zorg, met als doelstellingen het vergroten van kennis over de inzet van ontwerp bij deze maatschappelijke opgaven.

9 Nieuw opdrachtgeverschap

De ingrijpende veranderingen in de plannings- en bouwpraktijk leiden tot grotere variatie in het opdrachtgeverschap. Naast institutionele opdrachtgevers groeit een divers en dynamisch palet aan initiatiefnemers op kleine of middenschaal. De overheid is minder vaak zelf opdrachtgever, maar wil zich in die gevallen een voorbeeldig opdrachtgever tonen. Daarnaast kan ze een invloedrijke taak vervullen bij het faciliteren van het nieuwe opdrachtgeverschap, door alle regelgeving en andere arrangementen die op grote institutionele opdrachtgevers zijn toegesneden, tegen het licht te houden.

Het College wil de rijksoverheid helpen om een excellent en inspirerend opdrachtgever te zijn.¹⁰ Dat doen we door op te treden als sparringpartner in het ontwerpproces, en te adviseren over kwaliteitsborging. Ook willen wij veelbelovende praktijken en hoogwaardige resultaten van nieuw opdrachtgeverschap tonen en knelpunten signaleren. Speciale aandacht is er voor het Kader ruimtelijke kwaliteit infrastructuur, gedecentraliseerde overheidsopdrachten, Europese aanbesteding, en het experiment Eigenbouw. Het CRA wil transparantie bij het verstrekken van opdrachten onder de Europese aanbestedingsgrens.

10 Kwaliteit in beroepsuitoefening en opleidingen

Alle genoemde veranderingen leiden tot nieuwe opgaven voor ontwerpers die soms ook nieuwe competenties vergen. Duurzaamheid, herbestemming en direct contact met de eindgebruikers worden belangrijkere ingrediënten van het werk van de ontwerper. In een gedifferentieerd en gefragmenteerd werkveld kunnen juist de ontwerpers een nieuwe verbindende functie vervullen. Dit heeft gevolgen voor het ontwerponderwijs en voor de beroepsuitoefening. Nederlandse ontwerpers bewijzen al decennialang dat ze zich uitstekend kunnen aanpassen aan veranderende condities, wat onder meer blijkt uit een internationaal vooraanstaande positie en een groeiende opdrachtenportefeuille. Kunnen ze dat nu opnieuw?

Het College initieert een collegiaal debat met en over het ontwerponderwijs. Onderwerpen voor het debat zijn de zich wijzigende beroeps- en beleidspraktijk, de internationalisering van de markt en de regelgeving, en de nieuwe opgaven. In de context van de topsector Creatieve Industrie zullen we de aandacht blijven vestigen op Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp.

¹⁰ Zie de Actieagenda, p. 43.

Voorstel om de Zuidelijke Ringweg Groningen te verdiepen en te overkluisen met een park ter hoogte van het huidige Sterrenbos / Kempensberg, waar de Rijkskantoren van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) staan. Ook de wijken Oosterpoort en De Linie worden verbonden door middel van een park.

Werkprogramma | Activiteiten 2013

Het College heeft zich voor 2013 de volgende activiteiten voorgenomen. Een deel van het werk bestaat uit het continueren en/of afronden van eerder gevraagde adviezen. Andere activiteiten wil het CRA initiëren of er een bijdrage aan leveren. We gebruiken deze ervaringen om de tien thema's uit onze agenda aan te scherpen. Ook starten we in 2013 (voor)onderzoek op een aantal thema's die in de volgende jaren in het programma een concrete en prominentere rol zullen spelen. Voor een aantal projecten is een specifieke vorm van advisering onderwerp van gesprek.

1 Her-pakken

- > Advisering in het kader van Werelderfgoed.
- > Advisering in afzonderlijke programma's en projecten:
 - Herontwikkeling Hembrugterrein
 - Kwaliteitsteam Nieuwe Hollandse Waterlinie
 - Herontwikkeling MOB-complexen en andere defensie terreinen
 - Herbestemming gevangenissen
- > Advisering over beheer, onderhoud en herbestemming van gebouwen (deelname H-team)
- > Ontwerponderzoek naar beheer, onderhoud en transformatie van infrastructuur
- > Ontwerponderzoek naar stedenbouwkundige en landschapsarchitectonische aspecten van herbestemmen

2 Gedifferentieerde steden, gedifferentieerde mobiliteit

- > Advisering in afzonderlijke programma's en projecten: hoogwaardige corridors en multimodale knooppunten:
 - Brainport Oost Eindhoven
 - Ring van Utrecht - Knooppunt Hoewelaken
 - Adviezen in MIRT-verkenningen (A58, N65, NWO, A1)
 - Adviezen in MIRT-planuitwerkingen en realisatiefasen (A13/A16, SAA, Ring Groningen)
 - Nieuwe Sleutelprojecten (stationsgebied Zwolle)
 - Adviseren over gebiedsontwikkeling (o.a. Bloemendalerpolder, RRAAM)
 - Actieagenda Stad
- > Vervolgtraject multimodale knooppunten
- > Onderzoek naar duurzame stedelijke (her)ontwikkeling en SMART cities

- › Onderzoek naar fietsmobiliteit als drager van stedelijke mobiliteit
- › Advisering inpassing snelwegen: onderzoek naar verbetering ruimtelijke inpassing van infrastructuur in en bij de stad (i.s.m. het streven naar een gezondere stad)

3 Een betere Delta

- › Advisering in afzonderlijke programma's en projecten:
 - Deltaprogramma en Delta-atelier
 - Ruimte voor de Rivier
 - Afsluitdijk 2.0
 - Totstandkoming nationale dijkenatlas
- › Onderzoek naar verbinding water- en natuuropgaven, i.s.m. RWS, DLG en waterschappen
- › Ruimtelijke kwaliteit in het Hoogwaterbeschermingsprogramma

4 Concentratie, stabilisatie en krimp

- › Onderzoek naar concentratie en verdichting als stedenbouwkundige uitdaging
- › Onderzoek naar de kwaliteit van langdurig stabiele gebieden
- › Onderzoek naar krimp als kans voor ontspanning, natuurontwikkeling, erfgoedbeheer

5 Main, brain & green

- › Advisering in afzonderlijke programma's en projecten:
 - Structuurvisie Mainport Amsterdam Schiphol Haarlemmermeer (SMASH)
 - Nieuw Valkenburg (Internationaal Topmilieu)
 - Zuidas
- › Onderzoek naar 'ports' als onderdeel van duurzame verstedelijking
- › Onderzoek naar duurzame en flexibele tuinbouwclusters

6 Nieuwe cultuurlandschappen

- › Advisering in afzonderlijke beleidsprogramma's en projecten:
 - Levend landschap (VER)
 - Visievorming Natuur en vervolgonderzoek EHS
- › Advies naar Europees landbouwbeleid (GLB) en de kwaliteit van het landschap
- › Onderzoek naar een andere dan de traditionele roodgroenlegenda
- › Advisering bij duurzame ontwikkeling van Caribisch Nederland

7 Energietransitie en ruimte

- › Advisering in afzonderlijke programma's en projecten:
 - Tracering en plaatsing van energienetwerken
 - Biomassa en het cultuurlandschap
 - Decentrale energieproductie en *smart grids*
 - *Biobased economy*
- › Monitoren van ruimtelijke effecten bij energietransitie
- › Bijdrage aan de structuurvisie ondergrond

8 Gezondheid, zorg en ruimte

- › Advisering in afzonderlijke programma's en projecten:
 - Advisering 'De Gezonde Stad' en 'De Groene Stad'
- › Onderzoek naar de huisvesting en het landschap van de zorg
- › Onderzoek naar gezonde steden en gezonde infrastructuur

9 Nieuw opdrachtgeverschap

- › Advisering bij ontwerpprotocollen DLG en RWS
- › Gouden Piramide
- › Kader ruimtelijke kwaliteit bij infrastructuurprojecten
- › Advisering over Europees aanbesteden
- › Transparantie projecten onder Europese aanbestedingsgrens (Open oproep)
- › Onderzoek naar de kwaliteit van decentraal opdrachtgeverschap
- › Evaluatie van stadsontwikkeling nieuwe stijl: 'Nederland wordt anders'

10 Kwaliteit in beroepsuitoefening en opleidingen

- › Advisering in het kader van de Wet op de Architectentitel (WAT)
- › Adviserende rol in diverse onderwijsinstellingen (TU Delft, WUR, TU Eindhoven)
- › Collegiaal debat over architectuuronderwijs

Colofon

uitgave van College van Rijksadviseurs

> prof. ir. Eric Luiten

*Rijksadviseur Landschap en Water
Ministerie Economische Zaken*

> ir. Rients Dijkstra

*Rijksadviseur Infrastructuur en Stad
Ministerie Infrastructuur en Milieu*

> ir. Frits van Dongen

*Rijksbouwmeester
Ministerie Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties*

ontwerp pb design

tekst College van Rijksadviseurs i.s.m. Fred Feddes

fotografie MJPPO (cover), Patricia Brouwer (p 6), Combinatie IJsselfront/Agriluchtfoto Groep Nederland (p 16), West 8 (p 22), Pieter Pennings (p 28)

Bij het gebruik van foto's en illustraties van derden is waar mogelijk de bron vermeld. Dit sluit niet uit dat er in een aantal gevallen de exacte bron niet achterhaald kon worden, waarvoor verontschuldiging.

College van Rijksadviseurs
pa. Atelier Rijksbouwmeester
ipc 420
Postbus 20952
2500 EZ Den Haag

bezoekadres Oranjevuitensingel 90
Den Haag
070 3398998

www.collegevanrijksadviseurs.nl
© Rijksoverheid | december 2012

College van Rijksadviseurs

Thema's agenda 2012-2016

- 1 Her-pakken
- 2 Gedifferentieerde steden, gedifferentieerde mobiliteit
- 3 Een betere Delta
- 4 Concentratie, stabilisatie en krimp
- 5 Main, brain & green
- 6 Nieuwe cultuurlandschappen
- 7 Energietransitie en ruimte
- 8 Gezondheid, zorg en ruimte
- 9 Nieuw opdrachtgeverschap
- 10 Kwaliteit in beroepsuitoefening en opleidingen

vlnr prof. ir. Eric Luiten - ir. Frits van Dongen - ir. Rients Dijkstra

